

Весна
РАДИЋ

Марина
КОТАРАЦ

СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ ОСТАВЕ КОШТУНИЋИ ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

УДК: 069.51:737.1(497.11),13^а; 902.01:737.1(497.11),13^а

АПСТРАКТ: Рад обрађује петнаест сребрних динара који су део оставе пронађене у селу Коштунићи 1939. године. Пет новчића припада ковању цара Душана, а десет његовом наследнику, цару Урошу. Душанов новац заступљен је са два типа: Христ/цар и царица и Христ/цар на коњу, а Урошев са три: Христ/цар и царица, Христ/шлем и шлем/цар и царица.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: новац, накит, оставе новца и накита, средњи век, византијски период

У селу Коштунићи, општина Горњи Милановац, 1939. године пронађена је остава средњовековног новца и накита. У налазу смештеном у сребрном бокалу налазило се око сто примерака новца, две сребрне позлаћене наушнице и две сребрне украсне плочице. Делећи судбину великог броја депоа, налаз из Коштунића, данас се не чува у својој целовитости. Распарчан као и накит, део нумизматичког материјала од укупно четрдесет примерака припада колекцијама Народног музеја у Чачку и Народног музеја у Београду¹ док се остали, неизвестан број примерака налази у приватним збиркама.

Значај налаза условио је потребу његове обраде и публиковања, нажалост, не као целине, већ његових делова, оних, који су услед раздвојености материјала били приступачни ауторима. Прву белешку о остави дао је Р. Марић,² али без помена места налаза. Њега је тачно означио С. Димитријевић,³ који је касније већи део налаза обрадио, имајући увид у материјал из Народног музеја у Чачку и доступност примерцима из приватних колекција.⁴ Публикујући састав оставе,⁵

- 1 Народни музеј у Чачку поседује 15, а Народни музеј у Београду 25 примерака из оставе Коштунићи.
- 2 Р. Марић, Оставе старог новца у нумизматичкој збирци Народног музеја у Београду, *Саопштења завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије* 1 (1956), 179–181.
- 3 С. Димитријевић, Нове врсте српског средњовековног новца, *Старинар* IX–X, 1958–1959 (1959), 137–168.
- 4 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца IV, *Старинар* XIX, 1968 (1969), 210–215, нап. 32.
- 5 С. Димитријевић, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године, *Споменик Српске академије наука и уметности* 122 (1981), 28, 42–51, бр. 60.

исти аутор је укључио допунски обрађене примерке из колекције Народног музеја у Београду које је публиковала Д. Гај-Поповић.⁶ Анализа београдског дела налаза, откупљеног 1963. године,⁷ извршена је поделом на главне монетарне типове и њихове варијанте, уз детаљно исписане легенде и описе сваког појединачног примерка. Као пример добре и свеобухватне анализе заједничког депоа новца и накита, којом је значајно истакнуто постојање нових новчаних врста у овом делу налаза, поменути текст је задржао недоумице око атрибуција појединих емисија и извесних новчаних типова, опредељених као неодређене врсте. Тиме је остављен простор за даља, пре свега нумизматичка истраживања ове оставе, како овог⁸, тако и дела налаза из Народног музеја у Чачку, пошто је реч о једној, како је раније истакнуто, остави значајној за јасније сагледавање важних токова и главних центара новчарства средњовековне Србије.⁹

У прилог овоме говори састав оставе из Коштунића, у којем су заступљене ретке врсте српског средњовековног новца, као и њена припадност веома малом броју остава чије се место и време похрањивања везују за северне области српске државе и период владавине цара Уроша. Како је велики број налаза царског периода повезан са емисијама Стефана Душана, похрањених на простору Балкана, углавном у централним областима,¹⁰ остава из Коштунића, из истог периода, али из друге области, потврђује постојање различитих монетарних система и зона циркулације на простору српске државе.

У нумизматичкој збирци Народног музеја у Чачку¹¹ налази се петнаест примерака сребрног српског новца. Од њих, пет припада емисији царског ковања Стефана Душана, а десет сребрним динарима Стефана Уроша. Новац је 1956. године откупљен заједно са једном наушницом¹² (кат. бр. 16) од Драгољуба Милојевића.

Хронолошки, као и у делу налаза који се чува у Народном музеју у Београду, најстарији новац оставе Коштунићи из чачанског налаза, припада двома емисијама цара Душана. Прва, заступљена са три примерка новца, је са представом Христа на престолу, на аверсу и цара и царице који између себе држе крст, на реверсу (кат. бр. 1–3). Као нови иконографски тип, са узорима

6 Д. Гај-Поповић, Остава српског средњовековног накита и новца из села Коштунића код Чачка, *Зборник Народног музеја* 5 (1967), 309–316.

7 Општи инвентар Одељења нумизматике Народног музеја у Београду бр. 801.

8 В. Радић, Остава српског средњовековног новца из Коштунића, у: *Оставе рудничко-таковског краја*, 3. Средњи век, Горњи Милановац, 2009, 8–17.

9 D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans 820–1355*, Thessaloniki, 1965, 214.

10 В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд, 2001, 35.

11 Захваљујемо се музејском саветнику Народног музеја у Чачку, Радивоју Бојовићу на уступљеном материјалу.

12 Д. Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Београд 1990; Д. Гај-Поповић, Остава српског средњовековног накита и новца из села Коштунића код Чачка, *Зборник Народног музеја* 5, Београд, 1967; А. Нитић, Наушнице из Коштунића, у: *Оставе рудничко-таковског краја*, 3. Средњи век, Горњи Милановац, 2009.

у византијском новцу, представа царског владарског пара одраз је симболике божанског порекла царске власти која ће се временом пренети и на цареву породицу. Овај новчани тип, први пут кован у царском периоду Душанове владавине, иако емисија мањег обима, представља једну од његових најважнијих монетарних врста. Заступљеност овог монетарног типа у бројним оставама, пре свега оних, чије се место налаза везује за централне и јужне области српске државе, Косово Поље и Урошевац, потврда су његовог ковања у већем броју ковница, о чему сведоче различити калупи и бројне сигле. Међу њима су и R-V, саставни део свих реверсних представа Душановог новца из Народног музеја у Чачку и Београду. Појава већег броја емисија ове новчане врсте, о чему сведоче примерци из остава, као и појединачни налази, разлог су постепене, али очигледне деградације стила, појаве разлика у величини модула и пада тежине новца. Као на примерцима из Народног музеја у Београду тако и на новцу из Народног музеја у Чачку, јасно се уочава лошија стилска обрада представа у односу на почетна царска ковања, која одаје рад више мајстора-калупара, као и смањена средња тежина примерака, од свега 0.993 г, далеко нижа од ранијих царских ковања.¹³ Присуство Душановог новца у налазу из Коштунића у складу је са оставама новца хронолошки везаним за период после смрти цара Душана, у чијем саставу су важну улогу имала његова ковања.

Други тип Душановог новца који није заступљен у делу налаза откупљеног за Народно музеј у Чачку, је са представом Христовог попрсја на аверсу, и цара који јаше на реверсу (кат. бр. 4-5). Монетарна реверсна представа цара коњаника нови је иконографски тип, први пут уведен у српско новчарство заједно са новим типом аверса – Христ Пантократор.¹⁴ Кроз прецизан рад мајстора-калупара у изради ове представе истакнути су сви њени детаљи и подвучена њена атрактивност. Као одраз византијских представа са ван-нумизматичког материјала XIV века, Душанова одлука да овај тип уведе на српски новац је наглашена ратничким духом његове државе, али и жељом да својој представи да победничку симболику идеологије византијских царева. Иконографија – цар са круном, у дивитисиону и са скиптром у руци преузета је из Византије, а била је примењена још у XII веку на новцу неких султана из Мале Азије.¹⁵ Душанов новац са овом представом могао би да представља једну од његових последњих емисија.

Потврда да су Душанова ковања представљала директне узор за ковања његових наследника, налази се и у остави Коштунићи, а односи се на најстарији новчани тип цара Уроша заступљен у њој. Као најбројнија монетарна врста, међу до сада публикованим примерцима налаза из Коштунића, Урошев новац је до

13 Иванишевић, *н. д.*, 131.

14 V. Radić, *The Iconography of the Coinage of Emperor Dušan*, XII Internationaler Numismatischer Kongress, Akten II, Berlin, 2000, 1066–1069.

15 Д. Поповић-Гај, *Збирка српског средњовековног новца Музеја примењене уметности у Београду*, *Зборник 13 Музеја примењене уметности у Београду*, Београд, 1969, 41–59.

сада опредељиван као имитација ковања цара Душана,¹⁶ као Душанова емисија,¹⁷ али и као новац цара Уроша, савладара цара Душана.¹⁸ Настао директним угледањем на емисије царског периода Стефана Душана, са представом Христа на престолу, на аверсу и цара и царице, на реверсу, Урошев новац у односу на свој узор показује одлике ковања упрошћеног, примитивног стила израде, који у суштини представља имитације ранијих емисија. У прилог томе говоре, легенде, редовно непотпуне и искривљене. Додатну потврду овој тези доказује и присуство истог новчаног типа у остави из Смедеревске Паланке, откривене 1966. године, у којој се он, на основу сигли, тежина, емисија и састава налаза повезује са царем Урошем.¹⁹ Честа појава ове врсте новца у већини остава, као и у великом налазу из Косова Поља, не изненађује, јер се ради о новцу који је представљао једну од најважнијих емисија целокупног царског периода српског новчарства.

Један од важних аспеката вазаних за налаз из Коштунића представљају ретки типови новца цара Уроша.²⁰ У налазу из Народног музеја у Чачку њих представљају две врсте – прва, са представом цара на коњу, на аверсу и шлема, на реверсу (кат. бр 7–13) и друга, са аверсном представом шлема и реверсном сликом цара и царице (кат. бр. 14–15). Представе на овом новцу су настале комбинацијом емисија из ранијих периода ковања, што је довело до појаве, карактеристичне за раздобље царског ковања у доба цара Уроша – спајања различитих иконографских типова претходних раздобља у настајању нове монетарне врсте. Тако је Урошева емисија – цар на коњу/шлем, узор за аверсну представу пронашла у истом иконографском типу познатих царских динара Стефана Душана²¹, али и у хронолошки старијим Урошевим врстама кованим у централним и јужним областима државе,²² док је реверс преузет са популарних динара са шлемом, дуго кованих за краља и цара Душана. Представа шлема је новина коју он уводи после 1346. године замењујући је са представом владара. Као симбол освајања²³ она чини карику која спаја неколико поколења српских владара који си пре и после царства ковали новац са овим представама²⁴. По Душановим иконографским предлошцима настао је и други Урошев новчани

16 Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд, 1956, 433.

17 Д. Гај-Поповић, *н. д.*, 312.

18 С. Димитријевић, *Нова серија нових врста српског средњовековног новца II, Старијар XVII*, 1966 (1967), 78–79; В. Радић, В. Иванишевић, *Оставе српског средњовековног новца у збирци Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја XVII–I*(2001), 301.

19 В. Иванишевић, *н. д.*, 139.

20 С. Димитријевић, *н. д.*, 137–168, сл. 21–22; 23–24.

21 В. Иванишевић, *н. д.*, врста 6.11

22 *Исто*, врста 9.1–9.3 са представом Душана на коњу; врста 9.4–9.6 са представом Уроша на коњу.

23 *Исто*, 116.

24 V. Radić, *н. д.*, 1068.

тип – шлем са челенком /цар и царица, заступљен у остави из Коштунића. Кован на крају владавине цара Уроша, ова новчана врста је представљала главно ковање у новчаној продукцији северних српских области.

Оба новчана типа припадају групи последњих царских ковања Урошевог новца. Њихов настанак се везује за северне области српске државе и скоро са сигурношћу за ковницу Рудник, до 1367, што би могло да определи време похрањивања налаза из Коштунића у период између 1365. и 1371. године.²⁵

Постојање ових новчаних типова у још једном налазу из исте зоне циркулације – Смедеревска Паланка, а у исто време њихов изостанак у оставама са југа земље, потврђује постојање засебног новчарства у северним деловима српске државе. Њега карактерише уједначена група новца, ковања у емисијама мањег обима, које у великој мери одређују сигле – слова R–V које можемо условно повезати са ковницом Рудник. Метролошки блиске серије у овој скупини, којој припада и Урошев новац из оставе Коштунићи, коване су по новчаној стопи рудничких, „лакких“ Урошевих динара, смањене тежине од свега 0,854, односно 0.835 г.²⁶ Наслеђен, ослабљени динар, који је у северним областима земље у време цара Уроша бележио свој највећи пад,²⁷ део је процеса који је свакако био у вези са политичком и привредном кризом изазваном распадом српског царства, али и општим опадањем количине племенитих метала у Европи.

Део налаза из Коштунића који се чува у Народном музеју у Чачку, по свом значају припада групи депоа чије проучавање, као историјског извора првог реда, осветљава важан период српског новчарства, чији су се примерци сачувани у недовољној мери. Покушај поновног проучавања налаза, као ретког монетарног извора из времена и са простора владавине цара Уроша, који је уследио непосредно по поновној анализи и публикавању налаза из Народног музеја у Београду, отвара могућност за нове одговоре и сакупљање распарчаних делова, једне за нумизматичку науку важне целине.

Каталог

НАУШНИЦА

Кат. бр. 16 (Инв. бр 1247)

Сребро, позлата, ливење, гранулација, филигран
Висина 7,5 cm; ширина 4,7 cm; дебљина 1,8 cm
Коштунићи код Горњег Милановца
Друга половина XIV века
Објављена

Наушница, сребрна са траговима позлате, чини је алка чији крајеви формирају петљу и кукицу за закопчавање. Алка је украшена са два кружна украса и двома јагодама. На средишњем

25 В. Радић, В. Иванишевић, *н. д.*, 291.

26 В. Радић, В. Иванишевић, *н. д.*, 301.

27 В. Иванишевић, *н. д.*, 114.

делу алке налази се привезак купастог облика, састављен од осам купа које се завршавају полукалотима у облику цвета. Купасти привесци су одвојени навојима филигранске жице и украшени псеудогранулама.

Референце:

Димитријевић

С. Димитријевић, Нове врсте српског средњовековног новца, *Старинар IX-X, 1958-1959 (1959), 137-168.*

Иванишевић

В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001.

Љубић

С. Љубић, *Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875.*

Стефан Душан (1331-1355); 5; динар

1-3	IC-XC; (I) C-XC Христ са нимбом у туници, седи на престолу са високим наслоном и држи Јеванђеље; лево R десно V	СФ-ZP; Z-Ф Цар са затвореном, а царица са отвореном круном, у дивитисиону стоје спреда; између себе у једној руци држе двоструки крст, а у другој скиптар са крстом.	3	0,993	Љубић, Т VIII. 10, 12, 14, 16-19;
4-5	IC-XC; R-V; И-О Попрсе Христа са нимбом у туници; десном руком благосиља, левом држи Јеванђеље. У пољу код престола И-О; R-V	СФ-ZPБ; СФБ-PZ Цар јаше на коњу окренут на десно. На глави има затворену полуобличасту круну.	2	1,485	Иванишевић, 6.29

Стефан Урош (1355-1371); 10; динар

6	Христ са нимбом, у туници, седи на престолу са високим наслоном и држи Јеванђеље; у пољу код престола лево(R) десно V	Z-Ф Цар са затвореном, а царица са отвореном круном, у дивитисиону стоје спреда; између себе у једној руци држе двоструки крст, а у другој скиптар са крстом.	1	1, 12	Љубић, Т VIII. 15; Иванишевић, 9.18
7-13	̄Z - ̄Z ; ̄IZ - ̄IZ; ()Z - ()Z; () - ̄Z ; ̄IZ - () Цар са затвореном круном, у дивитисиону, јаше налево; у левој руци држи скиптар са крстом; испод R	..I()OЯЯII-IPVO() IЯI()OЯI-IPQOI(V).. ()-IЯVOЯI.. ..ЯIVOЯI-(Я)IVO() ЯЯOVЯI-IO(Я)ЯVI.. ..OIO(O)Я-ЯO(Я)ЯO.. ..ISOB-IB(Я)VOI.. Шлем са челанком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом окренут надесно.	7	0,854	Љубић, Неодређен, бр. 19-20, Т. XV. 28-29; Димитријевић. 145-146, сл. 23-24; Иванишевић 9.19
14-15	..I2O8ЯI-IO8ЯI.. ..2IO8Я-IOI(O)Я2.. Шлем са челанком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом, окренут на десно	Цар са затвореном, а царица са отвореном круном, у дивитисиону стоје спреда; између себе у једној руци деже двоструки крст, а у другој скиптар са три камена; лево Я десно V	2	0,835	Димитријевић 144-145, сл. 21-22; Иванишевић 9.22

**Medieval coins of remains Kostunici
from the National museum in Cacak**

In 1939 on the estate of the family Milojevic in the village of Kostunici, remain of Serbian medieval coins and jewelry was found. In 1956 the National Museum in Cacak purchased 15 coins and a pair of medieval earrings for their collection where they are still kept.

In numismatics part of the finding there is money from the emperors Dusan and Uros. Two types of Dusan's money relate to two huge emissions with a presentation of Christ on the throne on the averse and the emperor and empress on the reverse, i.e. Christ bust on the averse and the emperor on a horse on the reverse. Younger minting, defined as dinars of the Emperor Uros in the finding makes three money types – first with averse presentation of the emperor on a horse and a helmet on the reverse, second with presentation of a helmet on the averse and portraits of emperor and empress on the reverse, and third which was the commonest in the finding with the emperor on a horse on the averse side and presentation of a helmet on reverse.

Typological, stylistic and metrological analyses of the money from Kostunici and from the National Museum in Cacak bring them in the direct connection with examples from the National Museum in Belgrade which belong from the same, immediately after discovering, devastated depot. Unfortunately, lost as a whole, finding from Kostunici belongs to not so numerous known remains whose place and time of burring is connected with northern parts of Serbian state and period of Emperor Uros's reign.

Vesna RADIC, Marina KOTARAC

L'argent médiéval de l'héritage de Kostunici du Musée national à Cacak

Au domaine de la famille Milojevic, dans le village de Kostunici, en 1939 un héritage d'argent et de bijoux serbes du Moyen-Âge fut trouvé. Une partie de l'héritage de quinze exemplaires de pièces d'argent et d'une boucle d'oreille médiévale, le Musée national racheta en 1956 pour sa collection dans laquelle elles sont conservées même aujourd'hui.

Dans la partie numismatique de la trouvaille sont présentes les pièces de monnaie des princes Dusan et Uros. Deux types de pièces d'argent de Dusan sont relatives à deux de ses amples émissions à l'effigie de Jésus-Christ sur un trône côté face et du prince et de la princesse côté pile, c'est-à-dire du buste de Jésus-Christ côté face et du prince à cheval côté pile. La frappe plus récente, orientée dans la trouvaille en tant que dinars du prince Uros se rapporte aux exemplaires de trois types de pièces d'argent – le premier à l'effigie côté face du prince sur un cheval et du casque côté pile, le deuxième à l'effigie du casque côté face et des visages du prince et de la princesse côté pile et le troisième, le plus représentatif au sein de la trouvaille, côté face avec une scène du prince sur un cheval et côté pile avec une image du casque.

L'analyse typologique, stylistique et métrologique de l'argent de l'héritage de Kostunici du Musée national à Cacak les amène en relation directe avec les exemplaires du Musée national à Belgrade qui proviennent, aussitôt après la découverte, du même dépôt éparpillé. Malheureusement perdu comme ensemble, la trouvaille de Kostunici appartient à un nombre minime d'héritages connus dont le lieu et l'époque de conservation sont liés aux régions septentrionales de l'état serbe et à la période de règne du prince Uros.

Vesna RADIC, Marina KOTARAC

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Фотографије: М. Бојовић, Народни музеј - Чачак